

LBRIS

We know
books

@ Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MUREȘAN, VIANU

Ultimul gând : progresia minții spre punctul de
incertitudine / Vianu Mureșan. - București : Eikon, 2026
ISBN 978-606-49-1675-4

r

DTP: Mihăiță Stroe

Editor: Valentin Ajder

Vianu Mureșan

ULTIMUL GÂND

Progresia minții
spre
punctul de incertitudine

E I K O N

București, 2026

Cuprins

Precizare	5
Capitolul I. Gândul	13
Aplicație: Metoda progresiei către ultimul gând	65
Capitolul II. Văzul intern	87
Aplicație: Înțelegerea ultimă. Secretul	103
Capitolul III. Substanța minții.....	113
Aplicație: Amprenta, negativul.....	160
Capitolul IV. Mecanismul poietic.....	173
Addenda: Există reguli pentru gândire?.....	197
Cum putem produce gânduri.....	199

PRECIZARE

Dacă atenția analitică ar funcționa ca o lupă – adună, concentrează un obiect, o sferă întregă a realității într-un detaliu pe care-l focalizează, autonomizându-l astfel ca obiect în sine –, atunci tema gândirii, de care mă ocup în paginile cărții, ar rezulta dintr-un astfel de procedeu. Ca să putem vedea gândirea și gândurile, trebuie să fixăm lupa atenției asupra minții, care e un orizont mult mai larg, și să admitem că nu putem cuprinde totul. Și încă ceva, să observăm că, în timp ce procedăm la această focalizare, ne găsim deja pe teritoriul minții și exercităm o funcție care-i aparține. Compunem o schemă de lucru foarte interesantă – ochiul care privește și lupa prin care privește sunt instrumente ale aceleiași realități, mintea. Și mai frumos, realitatea privită – gândirea, producția de gânduri – este la rândul ei parte a minții. Figura lupei ne este utilă ca să înțelegem ceva principial – *nu există geneză* a gândirii sau, oricum, dacă ar exista, noi care ne aflăm deja în posesia ei și tocmai o exercităm, nu avem perspectiva din care să stabilim un început. Deci, postulatul care ni se impune sună astfel: *gândirea este un proces agenetic*.*

* Există o diferență esențială *de perspectivă* între abordarea mea și cele tradiționale – metafizică și teologică – vizavi de semnificația termenului *agenetic*. În gândirea metafizică nenăscutul/necauzatul/eternul este pur și simplu *postulat*, adică impus printr-o construcție propozițională, derivată dintr-o simplă intuiție negativă: pentru că

Pentru că, inevitabil, atunci când voim să explicăm originar un fenomen, o realitate, regula cauzalității ne atrage înspre un punct prim, geneză, început, ajungem în situația în care trebuie să ne supunem acesteia și în chestiunea care ne interesează aici. Să mergem spre cauză, să stabilim geneza – apariția, nașterea. Însă, dacă nu ne abstragem din proces și nu imaginăm o instanță externă, observator analitic, vom constata că e imposibil să găsim un început. Orice manifestare a gândirii comportă aparența unui flux, unei dinamici autogenerative. Să-i spunem și *autopoietică*, deoarece aceasta va fi teza cărții de față. Minte este substanța unei *mișcări autopoietice infinite* sau imposibil de determinat și limitat, iar această procesualitate

nu se poate gândi un început absolut, care nu ar avea rațiune, nici explicație, se admite că poate funcționa pentru interesele filosofiei ceva de natura realității necondiționate – ființa eternă. Aceasta nu este decât o metaforă. În teologie, dar mai înainte de asta în diverse mitologii, există divinitatea necreată, fără început și sfârșit, care de asemenea este *impusă* poetic, prin descrierea scenariilor teogonice. Disputele teologice din primele secole creștine între ortodocși și arieni/neoarieni precum Aetie și Eunomie de exemplu, privitoare la natura Sfintei Treimi și esența sufletului, au constituit terenul unor speculații extrem de interesante asupra termenului *ἀγέννητος* (nenăscutul). Pentru că nu voi intra aici în hermeneutică teologică, precizez că nu voi extinde discuția pe acest teritoriu și nu leg în niciun fel teza mea de aceste teorii. Filosoful român Dorin Ștefănescu a abordat tema necunoscutului divin și nenăscutului în cele două volume din lucrarea *Agnostos Theos* (ed. Eikon), urmărind marile dezbateri teologice din spațiile grec și siriace la un nivel de rafinament hermeneutic neatins încă de nimeni altcineva în cultura noastră, așa încât consider că oricine ar dori să afle tot ce merită aflat pe această temă trebuie să meargă înspre aceste cărți. Atât în teologie, cât și în metafizică perspectiva asupra temei este exterioară și obiectivă – un eu gânditor care postulează ceva despre o realitate căreia nu-i aparține. În perspectiva pe care eu o adopt aici, nu este vorba de un postulat, ci de o *constatare* din interiorul realității la care mă refer. Deci *perspectivele sunt diametral opuse*.

continuă este, după orice schemă de analiză logică, un fenomen *agenetic*. În chip firesc, perspectiva în care plasăm întreaga discuție despre minte și gândire este *agenetică*.

Odată stabilit acest fapt, următoarea mișcare este să translăm atenția înspre punctul extrem opus – finalitatea, scopul – și să ne întrebăm dacă există un scop ultim pentru acest fenomen care e gândirea, faptul de a gândi. Răspunsul meu este sugerat deja din subtitlul cărții și explicat în *Metoda progresiei către ultimul gând* de la finalul primului capitol. Noi nu gândim ce vrem și pentru că vrem, ci gândim pentru că gândim și tocmai pentru că *Se gândește*. Circumstanța esențială a gândirii este mintea transpersonală, una de care eu evident beneficiez încă de la naștere, dar la a cărei existență și funcționare nu am vreo contribuție. Eu nu știu de ce gândesc în clipa în care încep să gândesc, ce a făcut posibil acest lucru. Ceva se luminează și prinde înțeles în mintea mea fără să știu de ce, prin ce mecanisme, cu ce scop. Aceasta e uluirea originară pe care, oricât ne-am maturiza, nu o putem depăși. Diferit de ceea ce-l speria pe Heidegger – impersonalul cotidian, colectiv, inautentic – acest *Se* al minții este o instanță suprapersonală naturală, nicidecum țesătura de clișee și judecăți mediocre cu care ne hrănim curiozitățile, din care ne confecționăm mare parte a convingerilor. *Se gândește* este tocmai mecanismul autopoietic al minții, instanță ontologică.

Mă voi referi pe parcursul întregului tratat doar la mintea trează, conștientă, diurnă, din care nu fac parte visele, procesele halucinatorii sau alte comportamente

specifice stărilor alterate de conștiință datorate unor cauze interne – cum sunt bolile psihice, bolile cronice sau accidentele care modifică natura percepției și gândirii – sau influențelor unor substanțe psihotrope. Cu aceste restricții, va fi vorba, deci, doar de mintea comună, instrumentală, care se trezește odată cu noi, eventual puțin înainte să deschidem ochii dimineața, ne însoțește în toate activitățile zilnice și peste care se trage perdeaua în momentul când ne culcăm. Ce „face” aceasta până a doua zi, când de regulă revine la momentul întreruperii datorate somnului, nu putem afla. Cert este, însă, că avem o minte, aceeași minte pe care memoria o susține și alimentează constant și atunci când nu o folosim, când nu suntem conștienți de ea. Și dacă e aceeași minte, ce se întâmplă realmente cu ea/în ea de-a lungul nocturnelor noastre retrageri în ignoranța organică este marea noastră grijă, marea întrebare. Parcă așa cum soarele răsare și apune, mintea noastră răsare și apune în fiecare zi. Fapt absolut misterios și, poate, pilduitor. Ciclul pe care simbolic l-am echivalat cu răsăritul și apusul soarelui, este conștiință-inconștiință, ceea ce mă face să ajustez ideea. Mintea nu dispăre în somn și inconștiință, doar că nu se arată sau nu există cine să-i perceapă felul în care arată.

Desigur, este evident că mintea umană e mult mai mult de atât – instrumentul gândirii cotidiene teoretice și practice – și că multe din procesele ei importante nu sunt evidente, nici nu se reduc la cele avute în vedere aici, că stările de reverie, intuițiile fulgerătoare, stările extatice, visele și toate procesele inconștiente din timpul nopții sau paralele cu activitățile mentale diurne,

despre care în mod limpede nu știm nimic, care țin de natura complexă, ambiguă a psihicului reprezintă cu adevărat fenomene definitorii pentru natura minții noastre. În această scurtă scriere nu le am în vedere și nu cred că avem aparat de analiză care să ne permită enunțarea unor propoziții relevante referitoare la ele. Psihanaliza, psihologia abisală, psihologia transpersonală și alte mișcări științifice extrem de importante au reușit să remitologizeze psihicul și să recâștige interesul pentru acesta, pe care anticii și medievalii îl acordau sufletului, dar aici eu nu am în vedere nici psihicul, nici sufletul, ci mintea pur și simplu, motiv pentru care nici nu dialoghez semnificativ, nici nu polemizez cu vreuna din aceste discipline, cărora le recunosc meritele.

Partea care se constituie în obiect de reflecție aici ocupă puțin din natura minții, ca să o spun și mai restrictiv, dar e puținul din care ne hrănim zilnic și fără de care mințile noastre nu ar putea fi puse în legătură prin comunicare, limbaj, logică, capacitatea de înțelegere. Acest puțin al minții noastre nu poate fi studiat din afară de nicio altă minte și cu niciun alt aparat sau cu alte procedee decât mintea însăși. Leibniz are absolută dreptate și e perfect aplicabil aici – mintea este o monadă, un univers circular al cărui natură se dezvăluie doar sieși și din această pricină nu se poate afla nimic despre nicio minte decât dacă ea se vede pe sine, se analizează și se explică sau se descrie cel puțin, punând apoi la îndemâna altora rezultatele investigației autoscopice. Marele avantaj al nostru este existența aceluia lucru care face posibilă descrierea și comunicarea formelor personale de

reprezentare, simțire, trăire și înțelegere, chiar de credință – și anume limbajul. În absența limbajului, care se constituie ca *teritoriu comun*, am rămâne izolați în statutul nostru monadic. Ceea ce nu intră în și nu poate fi transmis celorlalți prin niciun fel de limbaj este teritoriul nostru insular, identitatea robinsonică abandonată de natură unui destin autoreflexiv, socialmente irelevant. Reprezentarea de sine constantă și automată, visul, iluzia, proiecția de sine cu toate că fac parte din modul nostru ontologic, atâta vreme cât nu filtrează și nu transmit prin limbaj sau activitate ceva important pentru mediul nostru social și cultural, nu au nicio relevanță pentru ceilalți și nu contribuie în niciun fel la un tezaur comun pe care să-l folosească cu vreun profit oarecare ceilalți oameni. Pentru societate, pentru cultură și, să zicem mai pretențios, pentru istorie nu contează defel cum mă văd eu și ce cred despre mine. În oglinzile pe care le purtăm cu noi și în care ne căutăm zilnic chipul, identitatea, ceilalți nu privesc niciodată, așa încât acele imagini sunt secrete. Ne privesc pentru că le privim, dar în afara acestui circuit intim nu mai există nimeni și nimic.

Investigația de față are în vedere natura fenomenologică a minții, fără legătură cu biografia omului concret, care are la dispoziție diverse mijloace literare pentru a-și compune imaginea social-istorică. Aceasta din urmă, însă, este suspectă de mistificări de diverse feluri, care merg de la slaba capacitate de observare sau analiză, lipsa talentului de a reda fidel lucrurile, până la omisiune, indulgența de sine sau eroizare de sine, chiar reinventarea tendențioasă și

manipulatoare. Relatarea obiectivă, diaristică de fapte și întâmplări are valoare doar dacă se poate învăța ceva din ele, nicidecum prin biografia autorilor, străbătuți de neliniștea supraviețuirii postume. Imaginea de sine istorică nu este pură, capătă funcție socială și acționează instrumental în raport cu posteritatea și memoria. Aceasta nu este întru totul adevărată, deși poate fi foarte relevantă. Însă relevante sunt și portretele hagiografice ale unor eroi culturali, cu toate că știm că ele nu corespund pe de-a-ntregul vieților acestora.

Observarea de sine fenomenologică a minții nu permite astfel de mistificări. Eventualele ei limite țin de insuficienta capacitate de a urmări sau reda un proces, poate de lipsa unei metode sau perspective potrivite pentru a cuprinde înțelegător un tip de comportament. Asta nu este mistificare, totuși, și are un grad de adevăr mult mai ridicat decât reconstituirea de sine biografică. Cu toate acestea, datele câștigate prin observația fenomenologică interesează pe mai puțini, de fapt pe foarte puțini oameni, pentru că nu au deprinderea autoanalizei, nu cercetează mintea în starea ei pură, ca sistem, ci doar ca instrument care le coordonează activitatea practică și viața socială în funcție de interesele și ambițiile fiecăruia. Așadar, scrierea de față se adresează în principal studioșilor fenomenologiei.

CAPITOLUL I.

GÂNDUL

1. Gândirea nu este o problemă a psihologiei, nici a fiziologiei creierului, ci ține de filosofie, mai exact de *fenomenologia actelor mentale*. Transparența minții față de sine însăși – proprietatea *autotransparenței*, să-i zicem – este un fapt de constatare, fără nicio explicație. Dacă această proprietate nu ar fi dată*, nu ar exista în natură sau în structura noastră nimic prin care să o putem imagina. Efectiv aceasta constituie temeiul și *mobilul absolut* al activității mentale. Înseamnă, așadar, că atenția, gândirea, înțelegerea, memoria și celelalte activități mentale preced intenționalitatea sau voința. Doar pentru că noi ne găsim de la început în *posesia stării de autotransparență* a minții putem începe să gândim. Activitatea gândirii, să nu oitem, este mereu o consecință, nu o decizie. Pentru urmărirea proceselor mentale nu există perspectivă exterioară, ceea ce-i conferă specificul gândirii fenomenologice și în același timp marchează diferența față de orice formă de

* Recunosc aici *vecinătatea teoriilor fenomenologice* care susțin existența originară a unei anumite stări de autorevelare a minții: Sartre, care disociază conștiința reflexivă de cea *prereflexivă*, aceasta din urmă fiind tocmai *autorevelarea implicită* a conștiinței în actele pe care le desfășoară voit, intenționat; Michel Henry numește *autoafectare* starea prin care mintea își este și *se simte* pe sine ca fenomen originar și ca interioritate.

cunoaștere care are un „obiect” extern gânditorului. Așadar, nu există perspectivă* asupra minții tocmai pentru că ea însăși este perspectiva.

2. Ceea ce asumă și dezvoltă psihologia cognitivă, cu instrumente metodologice și științifice moderne îmi pare a fi doar prelungirea, e adevărat, mult limpezită și structurată prin definiții, idei și teorii a *reflexivității filosofice*. Nu am intenția să relativizez, cu atât mai puțin să contest rolul și valoarea psihologiei cognitive, ci doar să susțin că nu se poate depăși prin nicio știință acest comportament elementar al minții: *gândul care se vede pe sine*. Această circularitate**

* Mentea nu se poate constitui ca termen al unei *relații de perspectivă* – a fi adică *privit de undeva*, dintr-un anumit punct – ci este condiția de posibilitate a oricărei relații. A vorbi despre „perspectivă” nu înseamnă a postula un punct de vedere, ci a recunoaște imposibilitatea oricărui punct exterior. Mentea nu este transparentă sieși ca un *obiect iluminat*, ci se dă sieși în actul funcționării ei. Autotransparența nu este un temel absolut, ci un eveniment local de clarificare care apare pe fondul unei *opacități preoriginare* – starea minții despre care nu știm și nu postulăm nimic.

** Reflexivitatea este cel mai vechi „gest” al minții: *a se privi gândind*. Nu este gest propriu-zis, pentru că nu include intenție, însă limbajul mă obligă să-l numesc într-un fel sugestiv. În acea clipă de oglindire spontană în sine, conștiința încetează să mai fie doar un *flux de reprezentări* și devine *locul unei relații vii* – între cel care gândește și gândul însuși. Această relație nu este statică, ci poietică, producătoare de sens. Reflexivitatea nu este propriu-zis o metodă pentru că nu se realizează drept consecință a vreunui set de reguli propuse de cel care beneficiază de ea; ea este spontană, naturală, universală, dar în fiecare minte se concretizează într-un mod unic. De aceea, poietica mentală nu descrie reguli ale gândirii, ci modul în care gândirea se produce pe sine, mereu altfel. Fiecare act de gândire este un eveniment irepetabil. El nu are un „autor” propriu-zis, ci se produce asemenea unui fenomen natural. În această perspectivă, *individualitatea nu mai este o proprietate psihologică, ci o expresie a naturii în interiorul conștiinței*.

a gândirii este un fenomen inexplicabil și, totuși, cel mai important în ce privește conștiința umană și poate chiar viața.

3. Reflexivitatea nu este în mod necesar filosofică, dar este un comportament natural fundamental al minții, pe care interesul de înțelegere îl poate transforma în metodă sau chiar în vocație filosofică. De asemenea, este important să acceptăm că reflexivitatea nu are valoare prin teoriile filosofice sau psihologice care încearcă să o descrie, să o explice, ci în primul rând ca activitate naturală proprie, permanentă. Acest fenomen mental rămâne o constantă a preocupărilor noastre indiferent de evoluția cunoașterii și filosofiei, pentru că în orice moment istoric și în orice situație individuală produce rezultate diferite, noi, adaptate contextului.

4. Nimeni dintre cei care și-au examinat mintea și au formulat descrieri relevante sau teorii semnificative legate de reflexivitatea minții proprii nu spune nimic despre rezultatele acestui comportament în sine natural, general, în mintea mea. Nici Sfântul Augustin, nici Marcus Aurelius, nici Epictet, nici Boethius, nici Pascal, nici Rousseau, nici Kierkegaard, nici Ulric Neisser, nici Jerome Bruner nu știau nimic despre

Așa cum pe mare fiecare val este diferit, ca să gândesc heraclitean, deși urmează aceleași legi, tot astfel fiecare gând este singular, deși izvorăște din aceeași sursă: reflexivitatea. De aici rezultă că *gândul nu se comunică, ci se transformă, iar mintea nu este în esență un recipient cognitiv, ci un ciclu de metamorfoze*. În comunicare nu trece conținutul original al gândului, ci doar urmele acestuia, limbajul fiind doar o dantelă pe marginea unui nimb de trăiri ireductibile.

gândurile mele, ceea ce mă obligă să le investighez pe cont propriu ca și cum acești gânditori nici nu ar fi existat. Prin asta nu le contest valoarea culturală, ci indic limitele de principiu care se stabilesc între cunoașterea unor procese mentale generale și unicitatea fiecărei minți în parte.

5. Pentru cunoașterea minții proprii nu are nicio valoare ce au gândit alții despre minte în general, însă pot fi utile metodele lor de observare de sine. Ca atare, pot încerca să formulez aici o idee: *individualitatea gândului, cu toate că se produce printr-un proces natural comun, nu revine niciunei științe, ci reflexivității individuale*. În creația artistică și literară – în poezie mai cu seamă – găsim cele mai relevante forme de expresie ale individualității proceselor mentale. Rostul acestei scrieri este să evedențieze unicitatea actelor mentale și ireductibilitatea acestora, de unde voi încerca să deriv, chiar să propun în locul științelor cognitive și filosofiei minții o anume poietică* mentală, care nu

* *Poietica mentală* este arta prin care gândirea își modelează propria lume. În artă, lumea reprezentării, tablourile interioare se exprimă prin materie de un fel sau altul; în poietica mentală, lumea interioară se exprimă prin *formarea sensului*. Actul reflexiv devine astfel poietic, atunci când nu se mulțumește să se observe, ci creează în sine spațiul unei noi înțelegeri. A gândi poietic nu înseamnă a raționa după reguli, ci a genera forme de conștiință încărcate semantic. Este un gest asemănător celui artistic, dar fără mijloace materiale exterioare sau lingvistice – folosind doar mintea ca materie primă. Consecințe filosofice posibile ale acestei propuneri ar fi : 1) *depășirea dualismului minte-materie*: poietica mentală nu le separă, ci le vede ca expresii ale aceleiași naturi care se reflectă; 2) *o etică a gândirii*: dacă fiecare gând este creație, el implică o responsabilitate ontologică – ceea ce gândim, într-un sens profund, devine realitate pentru noi. Ceea ce limitează o astfel de etică este spontaneitatea procesului poietic, dar ceea ce o impune este disciplinarea actelor mentale și

ține în principal de disciplinele culturii, ci de natură. Sper să se deducă aceasta din cele ce urmează.

6. Orice știință își urmărește, cercetează obiectul din exterior, detașat de acesta, dintr-o perspectivă „obiectivă”, neutră analitic sau cel puțin tinde spre asta. Gândirea este însă o realitate în care obiectul și subiectul sunt unul și același lucru. Nu se poate observa gândirea decât prin ea însăși, iar acest fapt înseamnă *introspecție*, privire în sine. Ca atare nu există nicio știință autoritară, care să producă date, idei relevante despre gândire.

7. Știința creierului și fenomenologia gândirii sunt domenii absolut diferite. Niciodată știința creierului nu va explica apariția unei teorii filosofice, cu atât mai puțin diversitatea enormă a teoriilor, sistemelor de gândire și formelor creativității artistice. Se poate pune această întrebare, chiar dacă nu este posibil încă un răspuns lămuritor la ea: *prin ce mecanisme creierul și mintea, care din punct de vedere fiziologic și structural*

valorificarea lor prin asocierea cu sensuri social și cultural utile; 3) *o epistemologie interioară*, care rezultă din *aplicarea unui filtru logico-filosofic acelei poietici spontane* producătoare de gânduri: adevărul nu este corespondența cu ceva extern, ci o formă de coerență a procesului poietic cu sine însuși. În ultimă instanță, mintea se constituie ca un sistem, altfel nu se produce niciodată *acea coerență internă absolut necesară individuației*.

Într-un sistem mental *gândurile știu unele de altele, se gândesc unele pe altele*. De exemplu, în sistemul minții unele gânduri pot face judecăți logice sau etice asupra altora, adică pot să ne spună când, unde greșim, ce nu este adevărat sau bine în compoziția anumitor gânduri. Spectacolul acestor judecăți interioare – care uneori arată ca un circ, alteori ca un joc de teatru, alteori ca un proces juridic – este unul dintre cele mai fascinante lucruri pe care natura le face posibile.